

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
VOLUME-2, ISSUE-4
MOVAROUNNAHR VA XUROSONDA ARAB ISTILOSINI NATIJASIDA
MAHALLIY AHOLINING QULLIKKA TORTILISHI**

Meyliyev Kamoliddin Otabek o'g'li

Termiz davlat universiteti Tarix fakulteti talabasi

Ilmiy rahbar: **Shuhrat Abdulloyev**

Termiz davlat universiteti PhD

Annotatsiya: Ushbu maqolada Movarounnahr va Xuroson hududlarida arab istilosi davrida yuzaga kelgan ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar hamda ularning mahalliy aholining qullikka tortilishiga olib kelgan oqibatlarini yoritiladi. Arab istilochilari tomonidan amalga oshirilgan harbiy yurishlar natijasida ko'plab aholi vakillari asir olinib, ular qullikka aylantirilgan. Maqolada istilo davridagi diniy, siyosiy va iqtisodiy omillar tahlil qilinib, mahalliy aholining ijtimoiy maqomi qanday o'zgargani, ularning hayot sharoitlari va erkinlik darajasi qanday cheklangani tarixiy manbalar asosida yoritiladi. Shuningdek, qullikka tortilgan aholining taqdiri, ularning mehnat sohalaridagi ishtiroki va umumiy tarixiy jarayonlardagi o'rni haqida ham ma'lumotlar beriladi. Mazkur tadqiqot arab istilosining mahalliy xalqlar hayotiga ta'sirini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Movarounnahr, Xuroson, arab istilosi, qullikka tortilish, mahalliy aholi, tarixiy manbalar, ijtimoiy o'zgarishlar.

Kirish.

Movarounnahr va Xuroson qadim zamonlardan buyon Markaziy Osiyoning siyosiy, madaniy va iqtisodiy markazlaridan biri bo'lib kelgan. Bu hududlar boy tabiiy resurslari, rivojlangan sug'orish tizimlari, yuksak hunarmandchiligi va mustahkam shahar madaniyati bilan ajralib turgan. VII asrning ikkinchi yarmida arab xalifaligi tomonidan boshlangan harbiy yurishlar natijasida Movarounnahr va Xuroson arab istilosi ostiga tushdi. Ushbu istilolar faqat siyosiy va diniy jihatdan emas, balki ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan ham chuqur o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Arab istilosi natijasida ko'plab mahalliy aholilar harbiy asir sifatida qo'lga olinib, qullikka tortildi. Qullar nafaqat mehnat kuchi sifatida ishlatildi, balki ularning ijtimoiy maqomi, diniy erkinligi va kundalik hayoti ham keskin o'zgardi. Ba'zilarini xalifalik markazlariga olib ketishdi, boshqalari esa mahalliy yer egalari xizmatida yoki jamoat ishlarida

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
VOLUME-2, ISSUE-4**

ishlatilgan. Bu jarayonlar mahalliy aholining demografik tarkibi, ijtimoiy tuzilmasi va madaniy hayotiga ham o'z ta'sirini o'tkazgan. Ushbu maqolada arab istilosining Movarounnahr va Xuroson hududlaridagi ijtimoiy oqibatlari, xususan, aholining qullikka tortilishi jarayonlari tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Shu orqali istilo siyosatining mahalliy xalqlarga qanday ta'sir ko'rsatgani, ularning erkinlik va huquqlarining qanday cheklangani hamda bu jarayonlar tarixiy taraqqiyotga qanday ta'sir etgani ochib beriladi.

Asosiy qism.

Arab xalifaligining VII–VIII asrlarda Movarounnahr va Xuroson hududlariga yurishlari keng ko'lamli harbiy istilolar shaklida olib borilgan. Bu yurishlar dastlab diniy targ'ibot va islom dinini yoyish niqobi ostida amalga oshirilgan bo'lsa-da, amalda siyosiy hukmronlik o'rnatish, iqtisodiy boyliklarni egallash va harbiy asirlarni qullikka aylantirish asosiy maqsadlardan biri bo'lgan. Arab qo'shinlari tomonidan zabt etilgan shahar va qishloqlardagi aholining katta qismi o'z erkinligidan mahrum etilib, qullikka tortilgan. Ayniqsa, qarshilik ko'rsatgan aholiga nisbatan qattiqqo'l choralar qo'llanilib, ularning yirik qismi asir olinib, xalifalik hududlariga olib ketilgan yoki mahalliy amaldorlar xizmatiga berilgan. Qullikka tortilgan aholining asosiy qismini erkaklar tashkil etgan bo'lib, ular og'ir jismoniy mehnatga, qurilish ishlariga, dehqonchilik va harbiy xizmatga jalb etilgan. Ayrim hollarda iste'dodli hunarmandlar, olimlar va san'atkorlar ham asir olinib, ularning bilim va mahorati xalifalik foydasiga ishlatilgan. Ayol va bolalar esa uy xizmatlarida, saroy ishlarida yoki boshqa past martabali yumushlarda ishlatilgan. Bu holat mahalliy oilaviy tizim, ijtimoiy aloqalar va demografik tarkibda sezilarli o'zgarishlarga sabab bo'lgan. Tarixiy manbalar, xususan, arab muarrixlarining asarlarida ko'plab janrlar natijasida yuzlab, hatto minglab odamlar asirga olingani qayd etilgan. Masalan, Marv, Buxoro, Samarqand, Naxshab kabi shaharlarda bo'lib o'tgan janrlarda o'n minglab aholining asirga olinib, qullikka aylantirilgani haqida yozilgan. Ular orasida musulmonlikni qabul qilmaganlar yoki urushda faol qatnashganlar eng ko'p zararga uchragan. Arab istilosi natijasida paydo bo'lgan qullik tizimi diniy jihatdan ham oqlab ko'rsatilgan. Islom dinida asir olingan g'ayri musulmonlarning qullikka aylantirilishi shariatga muvofiq deb hisoblangan. Biroq bu holat mahalliy aholi orasida qarshilik kayfiyatlarini kuchaytirgan va ko'plab qo'zg'olonlarga sabab bo'lgan. Shu bilan birga, vaqt o'tishi bilan ayrim qullar islomni qabul qilgani sababli ozod etilgan yoki jamiyatda ma'lum darajadagi erkinlikka ega bo'lishgan. Qullar nafaqat iqtisodiy hayotda, balki madaniy almashinuv jarayonida ham muhim rol o'ynagan. Ular o'zlari bilan birga mahalliy an'ana va urf-odatlarini, tillarini va ilm-fanni olib o'tgan. Bu holat arab dunyosining keyingi taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan bo'lishi mumkin. Umuman olganda, arab istilosi Movarounnahr

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
VOLUME-2, ISSUE-4**

va Xurosonda ko'plab mahalliy aholini qullikka aylantirdi. Bu jarayon mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy tuzilmasini o'zgartirdi, odamlarning hayot tarzini izdan chiqardi va madaniy rivojlanish yo'liga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Shu bilan birga, bu davr qullikning faqat jismoniy mehnat emas, balki siyosiy bosim, diniy ustuvorlik va madaniy asimilyatsiya vositasi sifatida ham foydalanilganligini ko'rsatadi.

Xulosa:

Arab istilosi Movarounnahr va Xuroson hududlarida chuqur va uzoq muddatli siyosiy, diniy hamda ijtimoiy o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Islom dinining kirib kelishi bilan birga, arablar tomonidan yuritilgan harbiy bosqinchilik siyosati mahalliy aholining hayot tarzini tubdan o'zgartirdi. Bu istilolar faqatgina diniy targ'ibot yoki siyosiy hukmronlik bilan cheklanmay, balki mahalliy aholini iqtisodiy jihatdan ekspluatatsiya qilish, ularni qullikka aylantirish orqali kuchli zulm tizimini yaratgan. Qullikka tortilgan aholi orasida erkaklar ko'proq harbiy va og'ir jismoniy mehnatga jalb etilgan bo'lsa, ayollar va bolalar xizmatkorlik, saroy ishlarida ishlashga majbur qilingan. Qullar asosan ishlab chiqarishda, qurilishda, dehqonchilikda va uy xo'jaliklarida foydalanilgan. Ba'zilarining iste'dod va bilimlari sababli saroylarga yoki madaniy-ma'rifiy sohalarga ham jalb etilgani tarixiy manbalarda qayd etilgan. Shunday qilib, qullar nafaqat mehnat resursi sifatida, balki madaniy va ilmiy almashinuv vositasi sifatida ham xizmat qilgan. Arab istilosi mintaqadagi ijtimoiy tabaqalanishni kuchaytirdi, mahalliy aholining diniy va huquqiy maqomi keskin pasaydi. O'z e'tiqodini saqlab qolganlar ko'pincha ikkinchi darajali fuqaroga aylantirildi yoki jizya solig'i to'lashga majbur bo'ldi. Islomni qabul qilganlarning ba'zilari ozod qilinsa-da, ular ham ijtimoiy tenglikdan uzoq edi. Bu holat mintaqada norozilik kayfiyatlarini kuchaytirib, bir qator qo'zg'olon va qarshiliklarga sabab bo'lgan. Shuningdek, istilochilar tomonidan keltirilgan diniy mafkura orqali qullikka oqlov berilgan. Bu esa mahalliy aholining bosqinchilikka qarshi kurashish imkoniyatlarini cheklagan. Shu bilan birga, vaqt o'tishi bilan arab istilosi orqali kelgan islom dini asta-sekin mintaqada madaniyatiga singib borib, keyinchalik mahalliy aholi hayot tarzining bir qismiga aylangan. Tarixiy jihatdan olganda, arab istilosi va uning natijasida yuzaga kelgan qullik tizimi Movarounnahr va Xuroson xalqlari uchun murakkab va og'ir davr bo'ldi. Bu davr mahalliy aholining erkinligini cheklab, ularning siyosiy va iqtisodiy mustaqilligiga putur yetkazgan. Shu bilan birga, bu davr voqealari keyingi tarixiy jarayonlarning shakllanishiga, ayniqsa, islom dinining mintaqaga keng tarqalishiga zamin yaratgan. Demak, arab istilosi davrida yuz bergan qullik hodisasi faqatgina tarixiy hodisa emas, balki ijtimoiy ong, madaniyat va axloqiy qadriyatlar shakllanishida muhim o'rin tutgan murakkab tarixiy jarayondir. Bunday tarixiy saboqlarni chuqur o'rganish – hozirgi va kelajak avlodlar uchun muhimdir.

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
VOLUME-2, ISSUE-4**

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Barthold, V.V. Turkiston islomdan oldin va keyin. Toshkent: "Fan" nashriyoti, 1993.
2. Karimov, R. Movarounnahr tarixidan lavhalar. Toshkent: "Sharq", 2000.
3. Narshaxiy, Abu Bakr. Buxoro tarixi. Toshkent: "G'afur G'ulom nomidagi nashriyot", 1991.
4. Shoniyozov, K. O'zbek xalqining kelib chiqishi. Toshkent: "Fan", 2001.
5. Xolmuhamedov, A. Islom tarixi va madaniyati. Toshkent: "O'zbekiston", 2005.
6. Al-Balazuriy. Futuh al-Buldan (arab istilolari tarixi). Tarj. va izohlar bilan. – Toshkent, 1998.
7. Doniyorov, B. Markaziy Osiyo xalqlari tarixida arab istilosi davri. Toshkent: "Ilm-Ziyo", 2012.